فصلنامه پژوهش های مدیریت در جهان اسلام
شماره مجوز: ۸۵۴۹۵ شماره استاندارد بین المللی: ۶۰۹۴-۲۶۷۶ شماره بیست و دوم (بهار۱۴۰۴)

نقش امنیت روانی کلاس در افزایش مشارکت، پرسشگری و عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان

(تاریخ ارسال ۱۴۰۴/۰۲/۱۹ تاریخ پذیرش ۱۴۰۴/۰۳/۰۲)

مهناز حبیبی خلیلانی
گلناز سنجابی
پرستو نادری

چکیده

امنیت روانی در کلاس درس به معنای ادراک مشترک دانش‌آموزان از «ایمن بودن فضا برای خطرپذیری بین‌فردی» است؛ فضایی که در آن اشتباه کردن، سؤال پرسیدن، اظهار نظر متفاوت و درخواست کمک، با تمسخر، تنبیه یا برچسب‌زنی پاسخ داده نمی‌شود. این مقاله با رویکرد تحلیلی ـ تلفیقی، نقش امنیت روانی کلاس را در سه پیامد کلیدی یادگیری یعنی مشارکت کلاسی، پرسشگری و عملکرد تحصیلی بررسی می‌کند. ابتدا مفهوم امنیت روانی در بافت آموزشی و تمایز آن از مفاهیم نزدیک مانند جوّ کلاس، حمایت معلم و احساس تعلق تشریح می‌شود. سپس با مرور ادبیات داخلی و بین‌المللی، سازوکارهای اثرگذاری امنیت روانی بر مشارکت و پرسشگری (کاهش اضطراب ارزیابی، افزایش خودکارآمدی، تقویت انگیزش درونی، و بهبود کیفیت تعامل معلم ـ دانش‌آموز و همسالان) تبیین می‌گردد. در ادامه، یک مدل مفهومی ارائه می‌شود که در آن امنیت روانی هم به‌صورت مستقیم و هم از مسیر متغیرهای میانجی مانند درگیری تحصیلی، خودتنظیمی و نگرش به خطا بر عملکرد تحصیلی اثر می‌گذارد. در بخش روش‌شناسی، طرح پیشنهادی برای آزمون مدل (همبستگی ـ تبیینی با مدل‌یابی معادلات ساختاری) همراه با ابزارهای سنجش، راهبرد نمونه‌گیری و ملاحظات اخلاقی ارائه می‌شود. نهایتاً، دلالت‌های کاربردی برای معلمان و مدیران مدارس پیشنهاد می‌گردد؛ از جمله بازخورد سازنده، هنجارسازی خطا به‌عنوان فرصت یادگیری، گفت‌وگوی محترمانه، و طراحی فعالیت‌هایی که مشارکت کم‌ریسک تا پرریسک را به‌صورت پلکانی تسهیل می‌کند.

واژگان کلیدی: امنیت روانی کلاس، مشارکت کلاسی، پرسشگری دانش‌آموزان، جوّ کلاس، عملکرد تحصیلی، تعامل معلم ـ دانش‌آموز، خودکارآمدی، درگیری تحصیلی، خودتنظیمی

مقدمه

بند اول: اهمیت مسئله در مدرسه امروز

کلاس درس فقط محل انتقال محتوا نیست؛ بلکه یک «میدان اجتماعی ـ هیجانی» است که در آن دانش‌آموزان دائماً خود را در معرض دیده‌شدن، قضاوت‌شدن و مقایسه‌شدن ادراک می‌کنند. در چنین میدانی، بسیاری از رفتارهای یادگیریِ عمیق (پرسیدن سؤال، بیان تردید، پیشنهاد راه‌حل جدید، اعتراف به نفهمیدن) ذاتاً با نوعی خطر اجتماعی همراه‌اند: خطر خجالت، ترس از اشتباه، یا نگرانی از واکنش معلم و همسالان. اگر این خطر در ذهن دانش‌آموز بزرگ شود، طبیعی است که به سمت سکوت، انفعال، حداقل‌گرایی در مشارکت و حتی اجتناب از تکلیف برود؛ پیامدی که نهایتاً به افت یادگیری و کاهش عملکرد تحصیلی منجر می‌شود.

بند دوم: امنیت روانی به‌عنوان پیش‌شرط مشارکت و یادگیری عمیق

امنیت روانی به زبان ساده یعنی «من می‌توانم در این کلاس دیده شوم، سؤال بپرسم، اشتباه کنم، و باز هم محترم بمانم». این مفهوم در ادبیات سازمانی با تعریف «ایمن بودن برای خطرپذیری بین‌فردی» شناخته می‌شود و منطق آن به‌طور مستقیم به بافت کلاس درس قابل تعمیم است: هرچه فضای کلاس کمتر تهدیدکننده و بیشتر حمایتی باشد، هزینه روانیِ مشارکت و پرسشگری کاهش می‌یابد و احتمال بروز رفتارهای یادگیری افزایش پیدا می‌کند.

بند سوم: هدف و مسیر مقاله

این مقاله سه هدف را دنبال می‌کند:

نخست، صورت‌بندی دقیق مفهوم امنیت روانی کلاس و تمایز آن از مفاهیم همپوشان؛ دوم، تبیین مسیرهای اثرگذاری امنیت روانی بر مشارکت، پرسشگری و عملکرد تحصیلی با اتکا به شواهد پژوهشی؛ سوم، ارائه یک چارچوب روش‌شناختی برای آزمون تجربی این روابط در مدارس.

بخش اول: بیان مسئله

بند اول: صورت مسئله

با وجود تأکید برنامه‌های درسی جدید بر یادگیری فعال، گفت‌وگو، حل مسئله و تفکر انتقادی، در بسیاری از کلاس‌ها هنوز الگوی «سکوتِ امن» غالب است: دانش‌آموز می‌داند که پرسیدن سؤال ممکن است به تمسخر همسالان، تندی معلم، یا برچسب «ضعیف بودن»

ختم شود؛ پس ترجیح می‌دهد چیزی نگوید. این سکوت، ظاهراً نظم کلاس را حفظ می‌کند اما در باطن، فرصت‌های یادگیری را از بین می‌برد و شکاف‌های فهم را پنهان نگه می‌دارد.

بند دوم: پیامدهای آموزشی و روان‌شناختی

کاهش مشارکت و پرسشگری تنها به افت نمره ختم نمی‌شود؛ بلکه می‌تواند پیامدهای گسترده‌تری داشته باشد: کاهش خودکارآمدی، افزایش اضطراب امتحان، شکل‌گیری ذهنیت اجتنابی نسبت به درس، و کاهش احساس تعلق به مدرسه. از سوی دیگر، پژوهش‌های مرتبط با جوّ کلاس و پیامدهای تحصیلی نشان می‌دهند که کیفیت فضای روانی ـ اجتماعی کلاس با انگیزش، درگیری تحصیلی و پیشرفت تحصیلی رابطه دارد. در یک فراتحلیل و مرور نظام‌مند درباره «جوّ کلاس»، گزارش شده است که جوّ کلاس به‌طور کلی با انگیزش و پیشرفت تحصیلی ارتباط مثبت دارد و ابعاد حمایت اجتماعی ـ هیجانی نقش برجسته‌تری ایفا می‌کنند .

بند سوم: شکاف پژوهشی و ضرورت تمرکز بر امنیت روانی

در ادبیات فارسی، اگرچه مفاهیمی مانند «جوّ کلاس»، «جوّ عاطفی کلاس» و «تعامل معلم ـ دانش‌آموز» نسبتاً مطالعه شده‌اند، اما مفهوم امنیت روانی به‌عنوان یک سازه متمایز که مستقیماً «خطر اجتماعیِ مشارکت» را هدف می‌گیرد، هنوز نیازمند توسعه نظری و ابزارسنجی دقیق‌تر است. در عین حال، برخی مطالعات داخلی نشان داده‌اند که احساس امنیت روانی می‌تواند مشارکت فعال را پیش‌بینی کند و بخشی از واریانس آن را توضیح دهد .

بخش دوم: مرور ادبیات

بند اول: تعریف و مؤلفه‌های امنیت روانی در کلاس درس

امنیت روانی کلاس معمولاً با این نشانه‌ها شناخته می‌شود: امکان اشتباه بدون تحقیر، امکان مخالفت محترمانه، امکان درخواست کمک، اطمینان از شنیده‌شدن صداها، و وجود قواعد ارتباطیِ منصفانه. در سطح رفتاری، امنیت روانی نتیجه ترکیب سه منبع است: رفتارهای معلم، هنجارهای گروه همسالان، و ساختارهای آموزشی (نوع ارزشیابی، شیوه مدیریت خطا، و سبک گفت‌وگو در کلاس). در یک مقاله مروری فارسی، تأکید شده است که رفتارهای حمایت‌گرانه معلم مانند همدلی، توجه فردی، بازخورد سازنده و ایجاد محیط بدون تهدید، با کاهش اضطراب و افزایش انگیزش و عملکرد تحصیلی ارتباط دارد؛ این یافته‌ها با منطق امنیت روانی همسو است.

بند دوم: امنیت روانی و مشارکت کلاسی

مشارکت کلاسی از ساده‌ترین سطح (پاسخ‌های کوتاه، تکان دادن سر، همراهی با فعالیت) تا سطح پیچیده‌تر (اظهارنظر تحلیلی، نقد پاسخ همکلاسی، ارائه مثال جدید) طیفی از رفتارهاست. امنیت روانی احتمال حرکت دانش‌آموز در این طیف را افزایش می‌دهد؛ زیرا «هزینه اجتماعیِ دیده‌شدن» را کم می‌کند. شواهد داخلی نیز این جهت‌گیری را تأیید می‌کنند: در یک پژوهش گزارش‌شده در سیویلیکا درباره رابطه احساس امنیت روانی و مشارکت فعال دانش‌آموزان ابتدایی، رابطه مثبت و معنادار مشاهده شده و امنیت روانی توانسته بخشی از تغییرات مشارکت را پیش‌بینی کند .

بند سوم: امنیت روانی و پرسشگری دانش‌آموزان

پرسشگری را می‌توان «رفتار شناختی ـ اجتماعیِ آشکارسازیِ شکاف دانشی» دانست. دانش‌آموز وقتی سؤال می‌پرسد، عملاً می‌پذیرد که چیزی را نمی‌داند؛ بنابراین پرسشگری بیش از بسیاری از رفتارهای دیگر، به امنیت روانی وابسته است. در کلاس‌های کم‌امنیت، سؤال پرسیدن می‌تواند به‌عنوان نشانه ضعف تلقی شود؛ در کلاس‌های امن، سؤال پرسیدن نشانه تلاش و کنجکاوی معنا می‌گیرد. در ادبیات بین‌المللی نیز بر پیوند فرهنگ کلاس و امنیت روانی با مشارکت و درگیری تحصیلی تأکید شده است .

بند چهارم: امنیت روانی، درگیری تحصیلی و عملکرد تحصیلی

عملکرد تحصیلی پیامد نهایی و قابل سنجش نظام مدرسه است، اما مسیر رسیدن به آن از متغیرهای میانی عبور می‌کند. یکی از مهم‌ترین میانجی‌ها «درگیری تحصیلی» است که معمولاً سه بعد رفتاری، هیجانی و شناختی دارد. ادبیات کلاسیک درگیری تحصیلی نشان می‌دهد مشارکت رفتاری، علاقه و لذت هیجانی، و سرمایه‌گذاری شناختی، همگی با پیامدهای تحصیلی مرتبط‌اند .

از سوی دیگر، پژوهش‌های فراتحلیلی درباره رابطه عاطفی معلم ـ دانش‌آموز نشان می‌دهد کیفیت روابط عاطفی با درگیری تحصیلی و همچنین با پیشرفت تحصیلی ارتباط دارد؛ یعنی اگر کلاس به‌لحاظ عاطفی امن‌تر باشد، احتمالاً درگیری و عملکرد بهبود پیدا می‌کند .

بند پنجم: جوّ کلاس، حمایت اجتماعی و پیشرفت تحصیلی به‌عنوان شواهد همگرا

حتی وقتی پژوهش‌ها مستقیماً از واژه «امنیت روانی» استفاده نمی‌کنند، یافته‌های مربوط به جوّ کلاس و حمایت اجتماعی به‌صورت غیرمستقیم از همان منطق پشتیبانی می‌کنند. برای نمونه، یک فراتحلیل و مرور نظام‌مند درباره جوّ کلاس نشان داده است که جوّ کلاس

به‌صورت کلی با پیامدهایی مانند انگیزش، درگیری و پیشرفت تحصیلی ارتباط مثبت دارد و ابعاد حمایت اجتماعی ـ هیجانی اثر پررنگ‌تری دارند .

همچنین در برخی مطالعات داخلیِ مبتنی بر جوّ کلاس، گزارش شده است که جوّ مثبت و حمایت‌گرایانه با پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان رابطه معنادار دارد و شاخص‌هایی مانند تعامل معلم ـ دانش‌آموز و فضای عاطفی کلاس نقش دارند.

بخش سوم: چارچوب نظری و مدل مفهومی پیشنهادی

بند اول: تبیین نظری بر اساس نظریه‌های انگیزشی و اجتماعی ـ شناختی

امنیت روانی را می‌توان به‌عنوان یک «شرط زمینه‌ای» در نظر گرفت که اجازه می‌دهد منابع انگیزشی و شناختی دانش‌آموز فعال شوند. از منظر نظریه خودتعیین‌گری، وقتی دانش‌آموز احترام و پذیرش را تجربه می‌کند، نیازهای ارتباط، شایستگی و خودمختاری بهتر ارضا می‌شود و انگیزش درونی رشد می‌کند. از منظر نظریه اجتماعی ـ شناختی، امنیت روانی با فراهم‌کردن تجربه‌های موفقیتِ کم‌تهدید، بازخورد حمایتی و مشاهده مشارکت همسالان، خودکارآمدی را بالا می‌برد. نتیجه ترکیبی این دو مسیر، افزایش مشارکت و پرسشگری است.

بند دوم: مدل مفهومی

در این مقاله، مدل مفهومی به شکل زیر پیشنهاد می‌شود:

امنیت روانی کلاس ⟵ کاهش اضطراب ارزیابی و ترس از خطا ⟵ افزایش خودکارآمدی و انگیزش درونی ⟵ افزایش مشارکت و پرسشگری ⟵ افزایش درگیری شناختی و خودتنظیمی ⟵ بهبود عملکرد تحصیلی

همزمان، امنیت روانی می‌تواند یک اثر مستقیم نیز بر عملکرد داشته باشد؛ زیرا فضای امن معمولاً با کیفیت تدریس تعاملی، بازخورد بهتر و شفافیت معیارهای ارزشیابی همراه می‌شود.

بند سوم: فرضیه‌های قابل آزمون

فرضیه اول: امنیت روانی کلاس با مشارکت کلاسی رابطه مثبت دارد.

فرضیه دوم: امنیت روانی کلاس با پرسشگری دانش‌آموزان رابطه مثبت دارد.

فرضیه سوم: مشارکت و پرسشگری رابطه مثبت امنیت روانی با عملکرد تحصیلی را میانجی‌گری می‌کنند.

فرضیه چهارم: کیفیت رابطه معلم ـ دانش‌آموز اثر امنیت روانی بر مشارکت و پرسشگری را تقویت می‌کند.

فرضیه پنجم: اثر امنیت روانی بر عملکرد تحصیلی در پایه‌های بالاتر، به دلیل افزایش ترس از قضاوت همسالان، می‌تواند وابسته‌تر به مداخلات ساختاری کلاس باشد.

بخش چهارم: روش‌شناسی

بند اول: طرح پژوهش

طرح پیشنهادی، توصیفی ـ همبستگی از نوع تبیینی است که برای آزمون همزمان روابط مستقیم و غیرمستقیم، از مدل‌یابی معادلات ساختاری استفاده می‌کند. در صورت محدودیت امکانات، می‌توان از رگرسیون سلسله‌مراتبی و آزمون میانجی‌گری نیز بهره برد.

بند دوم: جامعه آماری و نمونه‌گیری

جامعه آماری: دانش‌آموزان یک مقطع مشخص (مثلاً متوسطه اول) در یک شهر یا ناحیه آموزشی.

نمونه‌گیری: خوشه‌ای چندمرحله‌ای (انتخاب مدارس، سپس کلاس‌ها، سپس دانش‌آموزان).

حجم نمونه پیشنهادی: برای مدل‌یابی، معمولاً حداقل ۲۰۰ تا ۳۰۰ نفر توصیه می‌شود تا برآوردها پایدارتر باشد.

بند سوم: ابزارهای گردآوری داده‌ها

مقیاس امنیت روانی کلاس: ابزار خودگزارشی متناسب با بافت آموزشی که ابعادی مانند «ایمنی در اشتباه»، «ایمنی در سؤال پرسیدن»، «احترام همسالان» و «حمایت معلم» را پوشش دهد.

مقیاس مشارکت کلاسی: ترکیبی از خودگزارش و مشاهده (برای کاهش سوگیری).

مقیاس پرسشگری: تعداد و کیفیت سؤال‌ها در یک بازه زمانی مشخص، همراه با سنجش «تمایل به سؤال‌پرسیدن.«

عملکرد تحصیلی: معدل یا نمره درس‌های اصلی، همراه با کنترل نمرات پایه قبلی به‌عنوان پیش‌دانسته.

بند چهارم: روش اجرا

مرحله اول: اخذ مجوز مدرسه و رضایت آگاهانه والدین و دانش‌آموز.

مرحله دوم: اجرای ابزارها در کلاس، با تأکید بر محرمانگی و عدم اثر بر نمره.

مرحله سوم: جمع‌آوری داده‌های عملکرد تحصیلی با حذف اطلاعات هویتی.

مرحله چهارم: تحلیل داده‌ها و گزارش نتایج به مدرسه در قالب توصیه‌های عملی.

بند پنجم: روش تحلیل داده‌ها

آماره‌های توصیفی و بررسی نرمال بودن داده‌ها.

پایایی ابزارها با آلفای کرونباخ و روایی سازه با تحلیل عاملی تأییدی.

آزمون مدل مفهومی با شاخص‌هایی مانند CFI ، TLI، RMSEAو مسیرهای مستقیم/غیرمستقیم.

در صورت امکان، آزمون ناهمسانی اندازه‌گیری بین جنسیت یا پایه تحصیلی.

بند ششم: ملاحظات اخلاقی

حفظ محرمانگی، اختیار در مشارکت، امکان انصراف در هر زمان، و ارائه بازخورد کلی به مدرسه بدون برچسب‌زنی به کلاس یا معلم.

بخش پنجم: یافته‌های تلفیقی و تفسیر مبتنی بر شواهد

بند اول: جمع‌بندی شواهد درباره مشارکت

شواهد داخلیِ مبتنی بر احساس امنیت روانی نشان می‌دهد وقتی دانش‌آموز کلاس را حمایت‌گر ادراک می‌کند، مشارکت فعال افزایش می‌یابد و امنیت روانی می‌تواند نقش پیش‌بین داشته باشد.

همچنین یافته‌های مرتبط با جوّ کلاس و پیشرفت تحصیلی در مطالعات داخلی نشان می‌دهند که مؤلفه‌هایی مانند تعامل معلم ـ دانش‌آموز و فضای عاطفی کلاس با پیشرفت تحصیلی رابطه دارد؛ این یافته‌ها با مسیر «امنیت روانی ⟶ مشارکت/درگیری ⟶ عملکرد» همسو است.

بند دوم: جمع‌بندی شواهد درباره عملکرد تحصیلی

در سطح بین‌المللی، مرور نظام‌مند و فراتحلیل درباره جوّ کلاس گزارش کرده است که جوّ کلاس به‌طور کلی با انگیزش، درگیری و پیشرفت تحصیلی ارتباط مثبت دارد و حمایت اجتماعی ـ هیجانی اثر پررنگ‌تری نشان می‌دهد .

این نتیجه به زبان کلاس درس یعنی: وقتی کلاس از نظر هیجانی و اجتماعی امن‌تر باشد، دانش‌آموز انرژی شناختی بیشتری را به جای «مدیریت ترس و خجالت»، صرف «یادگیری و تمرین» می‌کند.

بند سوم: جمع‌بندی شواهد درباره نقش معلم

ادبیات داخلی با تأکید بر رفتارهای حمایت‌گرانه معلم نشان می‌دهد همدلی، بازخورد سازنده و حذف تهدید، به کاهش اضطراب و افزایش انگیزش و عملکرد کمک می‌کند .

در ادبیات بین‌المللی نیز رابطه عاطفی معلم ـ دانش‌آموز با درگیری تحصیلی و پیشرفت تحصیلی پیوند دارد و می‌تواند بستر امنیت روانی را تقویت کند.

بحث و نتیجه‌گیری

چرا امنیت روانی «محور» است نه «حاشیه«

اگر مشارکت و پرسشگری را موتور یادگیری فعال بدانیم، امنیت روانی نقش «روغن موتور» را دارد: ممکن است در نگاه اول دیده نشود، اما نبودش اصطکاک را بالا می‌برد و موتور را از کار می‌اندازد. کلاسِ ناامن، حتی با بهترین محتوا و منابع، دانش‌آموز را به سمت راهبردهای محافظه‌کارانه می‌کشاند: حفظ‌کردنِ حداقلی، تقلید پاسخ‌ها، سکوت، و اجتناب از سؤال. کلاسِ امن، مسیر عکس را فعال می‌کند: آزمون ایده، سؤال‌کردن، گفت‌وگو و اصلاح خطا.

تبیین مسیر اثرگذاری

جمع‌بندی نظری و شواهد نشان می‌دهد امنیت روانی از چند مسیر همزمان عمل می‌کند:

مسیر هیجانی: کاهش اضطراب و شرمِ ناشی از اشتباه.

مسیر شناختی: آزاد شدن منابع توجه و حافظه کاری برای پردازش مطلب.

مسیر انگیزشی: افزایش خودکارآمدی و انگیزش درونی.

مسیر اجتماعی: بهبود کیفیت تعامل و تبدیل کلاس به اجتماع یادگیرنده.

نتیجه‌گیری

امنیت روانی کلاس، پیش‌شرط مهمی برای افزایش مشارکت و پرسشگری است و از طریق تقویت درگیری تحصیلی و خودتنظیمی، می‌تواند عملکرد تحصیلی را بهبود دهد. بنابراین، سیاست‌گذاری آموزشی و نیز برنامه‌های توانمندسازی معلمان، اگر به دنبال ارتقای یادگیری فعال و نتایج تحصیلی هستند، باید امنیت روانی را به‌عنوان یک هدف آموزشی صریح و قابل سنجش در نظر بگیرند.

پیشنهادهای کاربردی برای افزایش امنیت روانی کلاس

بازخورد بدون تحقیر و «بازنگری» به جای «سرزنش«

معلم می‌تواند خطا را به‌عنوان داده یادگیری معرفی کند: «این پاسخ کمک می‌کند بفهمیم کجا سوءبرداشت داریم». این تغییر کوچک، هزینه اجتماعیِ اشتباه را کاهش می‌دهد.

هنجارهای گفت‌وگو و محافظت از کرامت دانش‌آموز

قواعد روشن مانند «قطع نکردن صحبت»، «تمسخر ممنوع»، و «نقد ایده نه شخص» باید به‌طور فعال تمرین و اجرا شوند، نه فقط نوشته شوند.

پله‌گذاری برای مشارکت و پرسشگری

به جای اینکه از همه بخواهیم مستقیم در جمع بزرگ صحبت کنند، مسیرهای کم‌ریسک تا پرریسک طراحی شود: نوشتن سؤال روی کاغذ، گفت‌وگوی دونفره، بحث گروه کوچک، سپس ارائه در جمع.

شفافیت معیارهای ارزشیابی و کاهش ترس از قضاوت

وقتی دانش‌آموز نداند «چه چیز» و «چگونه» سنجیده می‌شود، احتمالاً از مشارکت می‌ترسد. معیارهای شفاف و فرصت اصلاح، امنیت روانی را افزایش می‌دهد.

محدودیت‌ها و پیشنهاد برای پژوهش‌های آینده

محدودیت‌های پژوهشی رایج

بخش زیادی از مطالعات به ابزارهای خودگزارشی متکی‌اند و ممکن است تحت تأثیر مطلوبیت اجتماعی قرار گیرند. همچنین طراحی‌های مقطعی، استنباط علّی را محدود می‌کند.

یشنهاد برای آینده

پژوهش‌های آینده بهتر است از طرح‌های طولی، ترکیب مشاهده و خودگزارش، و مداخلات آموزشی برای افزایش امنیت روانی استفاده کنند. همچنین بررسی تفاوت‌های سنی و جنسیتی در «ترس از سؤال» و «هزینه اجتماعی مشارکت» می‌تواند به طراحی مداخلات دقیق‌تر کمک کند.

منابع و مآخذ

الف) منابع فارسی

- اخوان ماسوله، پروین؛ رمضانی، بهناز؛ ریحانی نوری، آمنه. ۱۴۰۴. بررسی رابطه بین جو کلاس درس و پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان. دومین همایش بین‌المللی معلمان برتر. (نمایه در سیویلیکا)(civilica.com) .
- رفیعیان، محمدامین. ۱۴۰۳. رابطه احساس امنیت روانی در کلاس با مشارکت فعال دانش‌آموزان. اولین همایش بین‌المللی پیشروان تعلیم و تربیت. (نمایه در سیویلیکا)(civilica.com) .
- کهن، علی. پاییز ۱۴۰۴. نقش رفتارهای حمایت‌گرانه معلمان در ایجاد احساس امنیت روانی در کلاس درس. مجله یافته‌های پیشروان علوم تربیتی و آموزشی، دوره ۲، شماره ۲(pishrojournal.ir) .
- سیف، علی‌اکبر. ۱۳۹۴. روان‌شناسی پرورشی نوین: روان‌شناسی یادگیری و آموزش. چاپ هفتم. تهران: نشر دوران(gisoom.com) .
- شهامت، فروغ. ۱۳۹۳. روان‌شناسی مثبت: شادمانی و جو روانی ـ عاطفی کلاس درس. رشد آموزش مشاور مدرسه، شماره ۳۸(noormags.ir) .

ب) منابع انگلیسی

- *Edmondson, A. C. ۱۹۹۹. Psychological safety and learning behavior in work teams. Administrative Science Quarterly, ٤٤(۲), ۳۵۰–۳۸۳. (Massachusetts Institute of Technology)*
- *Wang, M.-T., Degol, J. L., Amemiya, J., Parr, A., & Guo, J. ۲۰۲۰. Classroom climate and children's academic and psychological wellbeing: A systematic review and meta-analysis. Developmental Review, ۵۷, ۱۰۰۹۱۲. (ScienceDirect)*
- *Roorda, D. L., Koomen, H. M. Y., Spilt, J. L., & Oort, F. J. ۲۰۱۱. The influence of affective teacher–student relationships on students' school engagement and achievement: A meta-analytic approach. Review of Educational Research, ۸۱(٤), ٤۹۳–۵۲۹. (Vrije Universiteit Amsterdam)*
- *Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C., & Paris, A. H. ۲۰۰٤. School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. Review of Educational Research, ۷٤(۱), ۵۹–۱۰۹. (inquirylearningcenter.org)*

- *The Role of Classroom Culture and Psychological Safety in EFL Students' Engagement.* ۲۰۲۱. *Frontiers in Psychology. (Frontiers)*